

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 15

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
КОЛЛАЖ-ПРИНТ
2020

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

С24

Засновник: Сумський державний університет.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 22560–12460ПР від 01.03.2017 (код за ЄДРПОУ 05408289).

Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією Збірника наукових праць “Світогляд – Філософія – Релігія”, протокол № 5 від 24 січня 2020.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор) (Україна);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар) (Україна);
А. М. Єрмоленко – д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН (Україна);
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Є. О. Лебідь – д-р філос. наук, доц. (Україна);
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф. (Україна);
О. Ю. Щербина-Яковлева – д-р філос. наук, проф. (Україна);
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф. (Україна);
С. І. Побожій – канд. мистецтвознавства, доц. (Україна).
Greg Dawes – проф., кафедра філософії, University of Otago (Нова Зеландія);
Vladimir Drecalovsc – проф., кафедра філософії, University of Montenegro (Чорногорія);
Tomas Kačerauskas – проф., завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук, Vilnius Gediminas Technical University, (Литва);
Romuald Kolodzie – д-р мистецтвознавства, проф. (Польща);
Stefan Konstańcczak – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Gonzalo Munevar – проф., Lawrence Technological University (США);
Vesa Oittinen – проф., University of Helsinki (Фінляндія);
Seungbae Park – проф., Ulsan National Institute of Science and Technology (Республіка Корея);
Tom Rocrmore – заслужений проф. Dequesne University (СШ), заслужений проф. кафедри гуманітарних наук, Peking University (Китай);
Renata Ziemińska – проф., Institute of Philosophy, University of Szczecin (Польща)

До 15-го випуску збірника (як 14-й випуск зараховується “випуск 13 ч. 2”) увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології та питанням, пов’язаним із процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Сумський державний університет, 40000, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2,
тел.: (0542) 68–77–90, e-mail: philosophy@ifsk.sumdu.edu.ua; mozg_akadem@ukr.net

© Сумський державний університет, 2020

ЗМІСТ

Артюх В'ячеслав ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ПРО "УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ" ТА "РУССКИЙ МИР"	5
Бевза Андрій, Козинцева Тетяна ІНВАРІАНТНІСТЬ НОНКОНФОРМІЗМУ У МУЗИЦІ ПОСТМОДЕРНУ	14
Васюріна Алла ДОСКОНАЛІСТЬ В РИТОРИЦІ	23
Гавриленко Вікторія УЯВЛЕННЯ ПРО ДОЛЮ У СВІТОГЛЯДІ УКРАЇНЦІВ XVII–XVIII СТОЛІТЬ	32
Жулінський Микола СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО: ЙОГО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ	43
Зав'ялова Ольга, Стахевич Олександр СВІТОГЛЯДНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИКОЗНАВСТВА: ДО ПАМ'ЯТНИХ ДАТ 2019	52
Капран Оксана ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ КОЛЬОРКУ І ДИЗАЙН ОДЯГУ	60
Книш Інна ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОСТОРІ	67
Кохан Наталя, Садовський Олександр ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТВОРУ ЛЕНД-АРТУ В ІНТЕР'ЄРІ ТА ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ	76
Лебідь Євген RES INTER VITAM ET MORTEM У КОНТЕКСТІ МІФУ, РИТУАЛУ Й ПОВСЯКДЕННОСТІ (НАЧЕРК ДО ОНТОЛОГІЇ РЕЧОВНОСТІ)	84
Мазуренко Володимир, Логвиненко Юлія ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА МИКОЛОЮ РУДЕНКОМ	100
Макогон Анатолій ЕСХАТОЛОГІЯ РАННЬОЇ СТОЇ	108
Мозговий Іван БУТТЯ БОГА В ПЛАТОНІЗМІ Й ХРИСТІЯНСТВІ	116
Николаенко Сергей ОСОБЕННОСТИ КОГНИТИВНОЙ МОДЕЛИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СТРЕССА	127
Побожій Сергій КАЧАНІВСЬКІ СТУДІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ У ТВОРЧОСТІ ІЛЛІ РЕПІНА	137
Рассудіна Катерина КОЛИ ВМИРАЄ ОСОБА? У ПОШУКАХ КРИТЕРІЇВ СМЕРТІ	146

Синах Андрій	
EASTERN AND WESTERN WORLDVIEW PARADIGMES: THE HISTORICAL BACKGJUND AND CJNVERGENCE PERSPECTIVES	154
Хрипко Світлана, Колінько Марина, Яценко Ганна	
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ: ФЕНОМЕН ПРИЗВИЩ.....	162
Шило Александр	
НЕВЕДОМЫЙ ШЕДЕВР ИЛЫИ РЕПИНА.....	171
SUMMARY	180
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	181

УДК 11:81';373.23

Світлана ХРИПКО, Марина КОЛІНЬКО, Ганна ЯЦЕНКО
ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СЕМАНТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ
АНТРОПОНІМІКИ: ФЕНОМЕН ПРИЗВИЩ

Стаття втілює полівекторність філософського аналізу української антропоніміки з посиленою фокусацією на феномен прізвищ. Аналізується семантика прізвищ, осмислюється роль народної філософії в історії появи тих чи інших прізвищ, акцентується знаковість прізвищ як особових імен. Подається авторська систематизація семантичного розмаїття українських прізвищ. Рефлексується значимість чинника спадковості в історії існування прізвищ та аналізується вектор інформованості в побутовому та академічному просторі щодо проблеми генези і коренів того чи іншого давнього прізвища.

Ключові слова: прізвище, особисте ім'я, філософія прізвищ, антропоніміка, національна духовна традиція, ономастика, українці, національна ментальність, етнокультура.

Постановка проблеми. Імена – це вибір, мотивація, побажання, надії, подарунок батьків. Прізвище – це спадок. Це родовий знак, сімейний код, символ, що пов'язує нас зі світом пращурів, з історією родоводу. Ім'я отримується “тут і зараз”, а прізвище – це голос з вічності, дар заповіту предків. Зберегти, передати, не зганьбити, не втратити родове прізвище – це втілення того, чим і є філософія – це любов до мудрості, любов до пізнання свого генеалогічного древа, вдячність до родоводу.

Проблема дослідження таїни історії і семантики прізвищ належить до філософії повсякденності і віддзеркалює феноменологічні шари української культури. Вона надає унікальний матеріал для культур-філософських досліджень, герменевтичних розвідок і аналізу соціального досвіду та історичної пам'яті. Ця дослідницька тема ніколи не покине площину цікавості і актуальності, адже стосується всіх і кожного. Погодьмося, кожна без винятку людина хоче знати історію свого роду, символіку родового прізвища тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен прізвищ є дотичним і до простору антропології, і до сфери мовознавства, і до світу філософії та історії, і до глибин культурологічної семантики. Філософію імен висвітлювали О. Лосєв, П. Флоренський, С. Булгаков. В дослідному контексті прізвища – це міждисциплінарний і міжгалузевий полісемантичний феномен. Висвітленням семантики твірних основ сучасних прізвищ у вітчизняній науці займалися І. Сухомлин, Б. Грінченко, Г. Бучко, С. Панцьо, Ю. Редько, П. Чучка, Ю. Карпенко, В. Познанська, Л. Кракалія, М. Худаш, В. Жайворонок, В. Герасимчук, А. Нечипоренко, Г. Лозко та інші.

Мета роботи – шляхом структурного аналізу та з залученням герменевтичної методології систематизувати і висвітлити філософську специфіку та духовну складову в зрізі патронімів (від імені батька) характорологічних,

родових, іменних, регіональних та побутових прізвищ. Тому завданнями статті є акцентування духовної глибини вдовиних прізвищ та осмислення специфіки впливу християнізації на культуру і символізм новостворених прізвищ – церковних; аналіз векторів значимості тих чи інших духовних коренів та специфіки національної ментальності в культурі козацької антропоніміки; розгляд сучасного зрізу даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Антропонімі – це унікальні мовні іменотвори народу, а мова, в свою чергу – це “феномен етносу, народу, нації, одна з основних її ознак... це генетичний код національної культури, запорука самотності та самозбереження” [5, с. 5].

Як давно існують прізвища? На це питання не можна відповісти однозначно, оскільки неоднозначне саме слово “прізвище”. Аж до XIX ст. перше і головне значення цього слова було “сім’я”, “сімейство”, а також “рід”, “коліно”, “покоління”. Слово “прізвище” у нашому сучасному розумінні є родовим іменем, тобто іменем родини (сім’ї). Таким було і первинне призначення цих особливих слів – іменувати цілу родинну спільноту. Пізніше, коли великі патріархальні сім’ї майже повсюди перестали існувати, слово “прізвище” стало відноситися в першу чергу до індивідуального іменування окремої людини.

Ім’я – це те, що “дають”, що “носять”, чим “пишаються”, що “втрачають”, за честь якого “сперечаються” і яке подекуди й “таньблять”... *Ім’я* або імення – це специфічна особиста назва людини, що дається їй при народженні; це головний атрибут певної особи, що часто стає її рівнозначним символом” [13, с. 438]. Але поступово в історичному розвитку кожного народу (і українці не є винятком) настає такий період, коли звати людину лише одним власним іменем стає недостатньо. Вказівка та ім’я батька або діда також не завжди задовольняє. Особливо гостро це відчувається, коли ми звертаємось до історії юридичних інститутів та становлення норм і правил офіційного іменування людини як соціального суб’єкта.

Українські прізвища створювалися в процесі здійснення подій української історії, вбирали в себе міфологічні та релігійні сюжети, повсякденні уявлення людей про світ, свої дії, відбивали взаємодії з іншими людьми, суспільством і природою. Лексичне наповнення українських прізвищ показує “широку, щедрю натуру наших предків, що залюбки давали один одному різноманітні характеристики, найменування, прізвиська, багато яких згодом і ставали прізвищами” [3, с. 32]. Прізвище як особова назва пройшло довгий шлях свого становлення, виникаючи у мові народу в різні періоди й маючи безпосередній зв’язок з його культурним життям і світоглядними настановами. Вони є специфічними для соціальних груп та прошарків, тому внутрішня їхня форма вмотивовується відповідними твірними основами. Первісно кожне прізвисько і прізвище було чимось зумовлене і щось означало: завжди існувала якась підстава для того, щоб людині дати назву, яка мала б відрізнити її від інших. Як зазначає М. Худаш, “найбільш уживаними і найпоширенішими засобами додаткової ідентифікації особи були від найдав-

ніших часів найменування по батькові, потім – за місцем проживання чи походження, за професією або заняттям і, звичайно, різні індивідуальні “вуличні” прізвиська” [12, с. 41]. На період надання особі прізвиська в цю назву вкладали певний зміст, ще, очевидно, зрозумілим для певного кола людей. Погодимося із І. Железняком, що “тільки повторення ідентичних імен створило ім’я-знак, який сконцентрував у собі смисл-зв’язок (поняття) з навколишнім середовищем” [6, с. 76–77].

Патроніми як детермінанти прізвищ.

Історія семантики українських прізвищ “бере свій початок з “імен по батькові”. Назви людей за ім’ям батька, так звані *патроніми*, відомі ще з давньоруського періоду, хоча в минулому за своєю функцією вони не були тотожними сучасним іменам по батькові, які є обов’язковою складовою загальноприйнятого в нашій країні повного офіційного найменування” [14, с. 902].

Ще у писемних пам’ятках Київської Русі ми зустрічаємо антропоніми нащадків різних князів, які можна беззастережно віднести до імен по батькові – Ігоревичі, Ізяславичі. Яскравим прикладом є ім’я героїні епосу “Слова о полку Ігоревім” – Ярославна. Її справжнє ім’я Єфросинія мало кому відоме (окрім дослідників літератури), тоді як усі її знають як Ярославну.

Серед дослідників є припущення, що суфікси **–ич** та **–ович** мали напочатку дитиноцентричну функцію – вказували буквально на синівську приналежність до певного роду. Наприклад, В’ячеслав Ярополчич (син Ярополка). “Історія суфікса **–ич**, **–ович** тривала і не така проста, як може видатися на перший погляд, – пише В. Герасимчук. – Спочатку у давньоруській мові значення його обмежувалося, цей суфікс вживався на позначення назви молодії тварини: соколич, левич, голубич. Для цієї ролі у XVI ст. активізуються інші суфікси, зокрема **–ен** (мишеня, кошеня), які поступово витіснили старі. Певне, за смисловою аналогією суфікси **–ич**, **–ович** почали вживати і для називання князівських дітей: у літописах зустрічаємо Василько Ростиславич, Ігор Ярославич. Але ще не були імена по батькові, а означення того ж ряду, що й попович, царевич, тобто “син такого-то”. Часто такі слова ставилися навіть перед іменем, а не після нього, як це узвичаєно тепер. І тільки значно пізніше форми на **–ич**, **–ович** стали тим, чим вони є сьогодні — назвами по батькові” [3, с. 30].

Підсумовуючи патронімістичний блок семантики прізвищ, є сенс провести певні паралелі з іншими народами. Імена по батькові є соціокультурною особливістю східнослов’янських мов, в інших лінгвістичних групах ім’я батька може входити до складу прізвища. Так, наприклад, багато англійських і німецьких прізвищ закінчується на **–зон** або **–сон**, скандинавських на **–сен**, що означає “син такого-то”. Таке ж семантичне значення має грузинське **–швілі**, вірменське **–ян**, іранське (перське) **–заде**, турецьке **–огли**. У деяких народів цю роль виконують префікси; серед них шотландське **Мак-** (Ангус **Мак** Джонс, Дункан **Мак** Дональд, ірландське **О:** **О’**Генрі, **О’**Брайон тощо.

Характерологічні протопрізвища. ще не прізвища в сучасному розумінні, а, скоріш характеристика, з якою певна історична особа увійшла в літопис Київської Русі і закарбувала своє місце і історичній пам'яті.

Апріорно незаперечним є факт – у Київській Русі відомі з літописів та інших писемних пам'яток історичні особи мали лише імена: *Олег, Аскольд, Дір, Ігор, Ольга, Святослав, Нестор*; подекуди до деяких імен долучали ім'я батька: *Ігор Святославич, Давид Всеславич*; а дехто увійшов в історію з означеннями-характеристиками, які стали їхнім другим іменем, що інколи сприймаються як прізвища: *Володимир Великий (Красне Сонечко), Олег Гориславич, Ярослав Мудрий, Святополк Окаянний, Юрій Долгорукий*.

Родові прізвища. Найдавніші прізвища, тобто власні особові назви, близькі за значенням до сучасних прізвищ, з'являються в українських пам'ятках XIV-XV ст., як досліджував Ю. Редько. Наприклад, князь Іван Васильович Чорторийський (Іван – син Василя – з землі, де чорти яри риють), “пан Іван Чорний, пан Волчко Рогатинський” [8]. Він відзначає характерну рису цих прізвищ – вони належали людям з тодішньої суспільної верхівки: князям, магнатам, панам, “власникам великих земельних маєтків” [8]. За логікою стає цілком зрозуміло, чому саме вони стали носіями перших прізвищ. Операції з купівлі та продажу землі, майна, цілих сіл, іншої власності, передача її у спадок – ці та інші юридичні процедури потребували відповідного документального оформлення. Самого лише імені для цього було замало (плутанина у справах власності – річ небезпечна, тому неприпустима). А для дітей та онуків було зручно, щоб прізвище свідчило про те, що вони нащадки і спадкоємці такого-то предка і такої-то землі. Це детермінувало виникнення й закріплення родових спадкових прізвищ. *Острожські, Вишневецькі, Горські, Соколинські, Заславські* – це либонь невеликий перелік давніх елітних можновладних прізвищ.

В той же час основне населення України ще довгі роки залишалося без офіційних (зафіксованих документами) прізвищ. Цікаво, що початок їхньому офіційному впровадженню і остаточному закріпленню поклало духовенство, а саме київський митрополит Петро Могила. Він зобов'язав священнослужителів вести реєстр та зберігати інформацію про народження, одруження, смерть парафіян.

Семантично-лексичним матеріалом для творення, власне, народних прізвищ слугувало абсолютно все – від власного імені (син такого-то) до назви місця проживання чи походження людини; від назви ремесла, професії чи постійного заняття до певної індивідуальної фізичної чи психічної ознаки. Народна фантазія в процесі творення прізвищ меж не знала, світоглядні уявлення набули реального втілення у такій народній філософії.

Першість тримають так звані **іменні прізвища**. Ці прізвища є похідними від чоловічих та жіночих імен за допомогою патронімічних та матронімічних суфіксів. Найпоширенішими з-поміж них є суфікси **-енко, -снко, -ук (-юк)**, що колись втілювали значення “**син**” (Петренко – “син Петра”, Давиденко – “син Давида”). Подекуди суфікс **-чук** служив для утворення

прізвищ не по батькові, а по дідові: Іванчук – “**онук** Івана”, Катеринчук – “**онук** Катерини”.

Широке побутування в живомовній народній стихії загальних назв недорослих, молодих осіб і синів із суфіксом –енко (-енко) і –ук (-юк), -чук можна проілюструвати численними прикладами відповідних утворень, похідних від назв осіб за ремеслом, професією і родом діяльності, поданих у словнику української мови за редакцією Б. Д. Грінченка: Коваленко – “син коваля”, а Ковальчук з двома значеннями – “син коваля” і “учень коваля”; Писаренко – “син писаря” і Писарчук – це “син писаря”, “молодий писар, канцелярист”; Циганенко є “сином цигана” і Циганчук – “син цигана”, “молодий циган”; Бондаренко – “син бондаря”, а Бондарчук – “підмайстер бондаря”; Маляренко є “сином художника, маляра”, а Малярчук – “учень художника, маляра”; Шевченко є “сином шевця”, а Шевчук – це “підмайстер у шевця, учень шевця” та ін. [10]

Перелічені загальні назви синів і молодих за віком осіб сьогодні широко розповсюджені і побутують в українській мові в ролі індивідуальних прізвищ.

До іменних прізвищ належать також ті, що є давніми язичницькими іменами – *Лель, Ждан, Нечай, Світозар, Вернидуб, Котигорошко* і т. ін. До групи іменних прізвищ належать і так звані *вдовині прізвища* з усією історію детермінування і усталеності проаналізовані у джерелах [11, с. 51–56; 14, с. 905]. Мається на увазі, що в українській традиції від імені матері найменування дітей утворювалися вельми рідко. Переважно це було у тих випадках, коли жінка рано залишалася вдовою і ставала главою сім’ї. Таким чином, підкреслюється певні гендерні особливості в українському світогляді. Прізвища, похідні від жіночих імен – *Мотренко, Явдощенко, Химчук, Марусяк, Мариняк, Настенко, Оленич, Христич, Ганнич, Мамчин*. Найчастіше такі форми зустрічаються у культурному просторі Західної України. До іменних жіночих прізвищ входять ще жартівливі або іронічні прізвиська чоловіків за жіночим ім’ям, якими їх наділяли представники громади у тих випадках, коли жінка сприймалась як більш яскрава особистість, ніж її чоловік: *Галій, Химій, Пазій, Параській*. Так виокремлюється ідея про роль жінки в українській культурі. Незалежність, самостійність українських жінок, сила характеру і воля давали їм змогу брати участь не тільки у домашніх справах, а й втручатися у справи спільноти, формувати суспільну думку і організовувати публічний простір.

Регіональні прізвища можна розділити за такими ознаками:

- прізвища на означення національності предків: *Венгер, Угрин, Татарчук, Турчин, Литвин, Русин, Москаленко, Чешко, Ляшко*; Прізвища тюркського походження *Кочубей, Колчак, Гурунчак* вказують на татар. Прізвища: *Яценко, Яцко, Яцук, Яценюк, Яцків, Вихристенко, Вихрастюк* вказують на те, що рід почався з вихреста або юдея.
- прізвища, які походять від назв племен: *Басараб, Бойко*;

- прізвища, утворені від топонімічних назв: *Волинець, Поліщук, Подольський* тощо;
- прізвища, які узагальнюють місце проживання: *Гірняк, Закалюжний, Слободян, Польовий, Лісовий, Гайовий, Лановий, Луговий, Горовий, Річковий, Озірний, Садовий, Замковий, Комірний, Баишовий, Загребельний* тощо.

Побутові прізвища. Народно-філософська мотивація створення цієї групи прізвищ дозволяє уявити суспільне, адміністративне, господарське та майнове життя українців:

- прізвища, що втілюють аспект назв видів їжі та продуктів харчування: *Бублик, Бринза, Галушкіна, Ковбасюк, Пиріг, Масленко*. А от на специфічну семантику прізвища Каленик, як похідне від “хліб з калиновими ягодами”, а не втілення розжареності чи пекучості дослідники звертають особливу увагу [4, с. 269], [10, с. 10];
- аспект професійної діяльності: *Коваль, Крамар, Мельник, Швець, Чумак, Маляр, Столяр, Смоляр, Коваленко, Мельниченко, Шевченко, Маляренко, Столяренко, Смоляренко, Чумаченко, Ковальчук, Шевчук, Малярчук, Дігтяр, Шаповал, Кожем’яка, Тютюнник, Бондар, Гончар*;
- суспільне розшарування: *Панич, Князевський, Боярчук, Голота, Голопупенко, Бідний, Бідак, Бідося, Рабик, Наймит*;
- адміністративно-посадовий контекст: *Вознюк, Губерначук, Мостовенко, Писаренко, Дворничук, Присяжнюк, Війт, Войт, Войтенко, Писар, Писаренко, Писарчук, Старостенко*;
- аспект військових звань: *Гетьман, Запорожець, Пушкар, Хорунжий, Солдатенко, Полковченко, Сотник, Курінний, Отаман, Сотниченко*;
- дотичність до церковного життя: *Дяк, Дяченко, Співак, Пономар, Пономаренко, Попович, Попівна*.

Особливо слід відзначити прізвище осіб духовного звання, які надавалися церковними ієрархами після закінчення семінарій та Могилянської Академії у XVIII – XIX століттях. Це прізвища: *Вознесенський, Нікольський, Рождественський, Спасокукоцький, Спаський* тощо. Такі прізвища мали вирізняти церковних осіб серед загалу.

Полісемантизм і поліполярність історії становлення прізвищевих назв доволі часто провокувала повну плутанину в відомостях про людину. Так аж до XVII ст. в Україні склалася ситуація, коли офіційна ідентифікація особи ґрунтувалася і на офіційній, і на народно-побутовій традиції. Уживання особових іменувань навіть у суто офіційних документах не було строго регламентованим, відзначалося різноманітністю форм і нестабільністю їх використання. Красномовною ілюстрацією цієї тенденції може слугувати змістовне наповнення розмаїття словників-довідників. Так, автор одного з них стверджує, що “великою фонетичною і словотвірною різноманітністю відзначаються розмовно-побутові варіанти антропонімів... існує також свій

набір скорочених, здрібніло-пестливих та згрубіло-зневажливих найменувань” [9, с. 10]. Якнайкраще останню тенденцію втілюють, на нашу думку, саме прізвища козацького вектору формування.

Козацькі прізвища – це окрема, надзвичайно креативна, колоритна і гуморлива сторінка історії українського антропоніміки. Курінні списки та інші документи із запорозького архіву дають можливість спостерігати процес творення прізвищ, вивчати джерела й умови їх виникнення. Запорожці, придумуючи їх, виявляли неабияку творчість, гумор та винахідливість. У прізвищах відбилася історія, демографія, етнографія, економіка, соціальні й національні відносини, побут і звичаї українського народу. Наочно можемо переконатися в інтернаціоналізмі Запорозької Січі, де збиралися представники різних націй, народностей. Так, багато козаків дістали прізвища: *Лях, Полулях, Гуржуї, Гуржій* (так у XVIII ст. в Україні називали грузинів), *Сербин, Литвин, Вірменко, Циганко, Московит, Турчин, Молдовин, Гуцул, Угорець* та ін.

Найбільш цікаву групу складають прізвища, в яких закладена **характеристика зовнішнього вигляду, вдачі, поведінки** запорозьких козаків. Для означення найбільш типового, промовистого вишукувалося найвлучніше слово: *Головатий, Головка, Чуб, Зуб, Зубатий, Зубенко, Ніс, Носань, Носенко, Губа, Борода, Усатий, Синегуб, Косий, Косач, Остроух, Шрам, Горбоніс, Кучера, Сухий, Сторчак, Спичак, Череватий, Великий, Лантух, Рябий, Смorchок, Крючок, Білан, Чорний, Чорномаз, Блакитний, Писанка, Сіроокий, Салогуб, Стовбур, Стражак, Сліпий, Немилостивий, Нещадний, Хижняк, Хмара, Бистрицький, Біда, Круть, Побігайло, Легкоступ, Цинодрига, Свистун, Покотило, Шморгун, Спорник, Солодкий, Гаркуша* та ін.

Умовно можна розгрупувати козацькі прізвища наступним чином:

- зріст і розміри – *Малишко, Куцик, Довгань, Пузань*;
- частина тіла – *Головатий, Тригуб, Чорноокий, Кривоніс, Безушко, Цоагошия, Щербань*;
- фізичні вади – *Глушко, Косогляд, Сліпак, Горбань, Хромець*;
- психологічні риси – *Мирний, Крикун, Репетило, Задирака, Мовчун, Лизун, Причеп, Приходько, Забігайло, Журило або Журбота, Зажура Смута* [7, с. 196];
- звуконаслідувальна семантична лексика в основі прізвищ: *Гойда, Гоц, Кляп, Круть, Кукуріко, Мицько, Шмига, Шморгун, Зівака, Чвак*;
- прізвища, що відображають якусь деталь, особливість одягу: *Кривошапка, Сіроштан, Безпояско, Штанько*;
- прізвища, які виникли в результаті насмішкуватих усталених вуличних прізвиськ – *Скоробрех, Маслоїд, Нетудихата, Добрийвечір, Панібудьласка, Безбородько, Чорнобай (вічний брехун), Підкуймуха, Непийтиво, Варивода, Куйбіда*.

Музика і гумор культурної доби відображено у козацьких прізвищах, яким просто не має аналогів в історії світової антропоніміки. Відчайдушний,

шалений характер бойових друзів, солідарність у товаристві Запорізького козацтва породив таку велику і, головне, веселу “родину” прізвищ, що годі шукати подібної в антропонімії інших слов’янських та й неслов’янських мов. Уся козацька ментальність втілена в цих прізвищах – *Загубибатько, Вирвикишка, Жуйборода, Майборода, Нагнибіда, Недайбіда, Неїжбориц, Перебийніс, Підпригора, Тягнирядно, Шумидуб, Недайкаша, Задержіст, Затуливітер, Неїжмак, Неїжбориц, Нетийвода, Несвятипаска, Паливода, Печибориц, Покинйчерево, Гризидуб, Завалипич, Голиборода, Гуляйдень*. Напрочуд неосяжна кількість сучасних українських прізвищ сформувалася завдяки культурному життю і соціальним подіям, які відбувалися у просторі Запорізької Січі. Адже історично саме там вперше виникла потреба офіційної реєстрації великого числа козаків.

За звичаями Запорізької Січі новоприбулий до війська повинен був придбати абсолютно нове прізвище, під яким його офіційно записували до козацьких реєстрів. Під час процедури вибору нового наймення січове товариство мало слухну нагоду повною мірою виявити свою схильність до жарту й дотепу. Можна згадати яскраві сторінки твору М. Гоголя “Тарас Бульба”, в якому він перелічує козацькі прізвища, що постали прізвищами – Печериця, Кирдяго, Ремінь, Густий.

Семантика українських прізвищ, як уся культура ім’янаречення, втілює народну філософію, глибини звичаєвої культури народу, а як відомо – “звичаї – це скарб українського народу... це втілені ... в дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливають на процес постановня народної творчості” [2, с. 9]. А творче начало усього пласту української антропоніміки є беззастережним. Погодьмося з Л. Белей, що “наш сучасник живе у світі власних імен” [1, с. 3]. Вкладаючи як загальноприйняте, так своє суб’єктивне змістовне розуміння і наповнення в те чи інше ім’я або прізвище, ми неусвідомлено збагачуємо історичне, лексичне та семантичне наповнення останніх, адже в кожній новій особі антропонім “наповнюється особливим новим змістом і в такий спосіб розширює часто незліченний реєстр свої значень” [1, с. 4].

Висновки. Мотиваційні причини значно ширшого, порівняно з іншими народами, побутування серед українців колоритних прізвищ з виразним гумористичним відтінком у змісті слід шукати саме в національній історії, особливо козацької доби. Не можна не помітити, що народні прізвища ще раз підтверджують невмирущу істину про яскраво творчий, соціально загострений, безмежно дотепний талант українського народу. Прізвища є втіленням ментальності, характеру, історії усіх злетів і падінь певного, адже втілюють усю минувщину як таку. Детальне вивчення і герменевтичне трактування поширених, “модних”, актуальних прізвищ надає підстави для футурологічних прогнозів щодо буття і тенденцій розвитку певного народу. Антропоніми несуть на собі певний код, відбиток часу та місця свого виник-

нення. Вони можуть служити своєрідними координатами в процесі вивчення народної культури, історії, семантики, філософії.

Література

1. Белей Л. Ім'я дитини в українській родині / Л. Белей. – Харків : Фоліо, 2011. – 282с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : етногр. нарис : [у 2 т.] / О. Воропай. – Мюнхен : Укр. Вид-во, 1958. – Т. 1. – 1958. – 449 с. – Т. 2. – 1958. – 435с.
3. Герасимчук В., Нечипоренко А. Антропоніми: історія і сучасність : навч. посібник / В. Герасимчук, А. Нечипоренко. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 152с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703с.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
6. Железняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / І. М. Железняк // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – 272 с.
7. Лозко Г. С. Рідні імена. Слов'янський іменослов / Г. С. Лозко. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 368 с.
8. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько // Літературне місто. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=22164>.
9. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. Думка, 1996. – 336 с.
10. Словарь української мови / уряд. Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – 494 с.
11. Хрипко С. The valued focus of a widow and an orphan statuses and scale of protection in the old and new testament tradition / С. Хрипко // Схід. Філософські науки – 2018. – Вип. 3 (155). – С. 51–56.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. Думка, 1977. – 235 с.
13. Khrypko S., Iatsenko G. Philosophy of a Name: Ukrainian Context / S. Khrypko, G. Iatsenko // Beytulhikme An International Journal of Philosophy. – 2019. – V. 9 (2). – P. 437–451.
14. Khrypko S., Iatsenko G. Philosophy of a Surname: Ukrainian Context / S. Khrypko, G. Iatsenko // Beytulhikme. An International of Philosophy. – 2019. – V. 9 (4). – P. 899–912.

Отримано 10.01.2020

Summary

Khrypko Svitlana, Kolinko Marina, Iatsenko Ganna. Philosophical Consideration of Semantics of Ukrainian Anthroponomics: a Phenomenon of Surnames.

The article highlights a poly-vector analysis of Ukrainian anthroponomics with the strengthened focus on the phenomenon of surnames. The semantics of surnames is analyzed, a role of a folk philosophy in the history of the surnames is considered, the semiology of the surnames as proper nouns is emphasized. A factor of heredity in the history of surnames is considered and a vector of everyday and academic usage of the surnames regarding the issue of genesis and the roots of surnames is analyzed.

The aim of the work is to provide the general systematization of patronyms (the father's names or surnames), determine and highlight the spiritual peculiarities in the structure of the family, regional surnames. The spiritual depth of the widows' surnames and peculiar impact of Christianization on culture of new created surnames – Church surnames is highlighted. The spiritual roots and national mentality in the culture of Cossack's anthroponomics are presented. The modern state of the issue is considered.

Keywords: surname, proper noun, philosophy of surnames, anthroponomics, national spiritual tradition, the Ukrainians, national mentality, ethnical culture.